

ΑΡΧΕΙΟΝ

ΤΩΝ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΟΜΟΣ 3. ΤΕΥΧΟΣ Α

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ-ΜΑΡΤΙΟΣ 1923

Η ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΚΑΣΤΟΤΕ ΚΟΙΝΩΝΙΑΝ

ΥΠΟ Α. ΕΛΕΥΘΕΡΟΠΟΥΛΟΥ (Ζυρίχη)

Δύο προβλήματα σπουδαία περιεμέλησε και περιεμελεί ή επιστήμη ἀκόμη καὶ σήμερον κατὰ τὴν ἑτοχὴν πραγματικῆς ἐπιστημονικῆς ἐξιγνεύσεως. Πρόκειται περὶ τοῦ προβλήματος τῆς σχέσεως τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἐκάστοτε κοινωνίαν καὶ ἐν συνδυασμῷ περὶ τοῦ προβλήματος τῆς ἐπιδράσεως τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς πολιτικῆς ὡς ἐνεργείας πραγματικῆς πρὸς διαρρυθμίσειν ἢ ἀνακαινίσειν τῆς κοινωνίας. Ἦδη πρὸ πολλοῦ προσελάθησα νὰ καταστήσω προσεκτικὸν τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου¹⁾, μάλιστα δὲ καὶ ἐπεξεργάσθην τὴν φιλοσοφίαν ἱστορικῶς ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐκάστοτε κοινωνίας, ὑπὸ τὸν τίτλον *Wirtschaft und Philosophie I. καὶ II.*, ἐπέτυχον δὲ καὶ μίαν τρίτην τελείως διεσκευασμένην ἔκδοσιν τοῦ I. μέρους, τὸ ὅτιον πραγματεύεται τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν ἐν σχέσει μὲ τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν «*Die Philosophie und die sozialen Zustände (materielle und ideelle Entwicklung) des Griechentums*» 1915. Ἄλλα δυνατῶς ἐκώφευσαν οὕτως εἰπεῖν αἱ ἐπιστήμη εἰ, τὸν μὲν φιλοσοφούντων ἀδιαφορούντων, τὸν δὲ κλασικῶν φιλολόγων ἢ θεωρούντων ἀμάρτημα κατὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας τὴν παλαιὰν σχέσιν μετὰ αὐτῆς καὶ κοινωνικῶν καὶ βιοτικῶν καταστάσεων (μὲ εἶπον οὐ *ich ziehe die Philosophie in den Kot*) ἢ μὴ ἐννοούντων ὀλοτελῶς τὴν γερμανικὴν ἰδέαν, τὸν δὲ ὀπιδῶν τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν καταγινόμενων μᾶλλον

1) Περὶ τοῦ βιβλίου μου: *Einführung in eine wissenschaftliche Philosophie, der Wert des bisherigen und der Zustand der Philosophie der Gegenwart* 1905.

μέ ειδικά οικονομικά προβλήματα¹⁾. "Άλλως τε συμπαιγνῶται δυνατωῶς καὶ ἡ ἐπιστήμη ἀκριβῶς καθῶς καὶ ἅλα τὰ κοινωνικά φαινόμενα ἀποκαθίσταται εἰς καθεστῶδες συντηρητικὴν καὶ ἀνθίσταται κατ' ἀνάγκην κατὰ πάσης νέας ἀπόψεως. Ὁ θέλων νὰ ἐννοήσῃ τοῦτο ἀκριβῶς καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐπὶ τῇ βάσει σπουδαίου παραδείγματος, ὡς λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν θέσιν τῆς κοινωνιολογίας ἐν Γερμανίᾳ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας καθὼς καὶ εἰς τὴν Βόρειον Ἀμερικὴν. Ἡ γερμανικὴ ἐπιστήμη ἔχουσα οὕτως εἰπεῖν μίαν πατριπαιρῖδοτον ἐπιστήμην σχετιζομένην μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς κοινωνιολογίας, ἴτοι τὴν λεγομένην φιλοσοφίαν τοῦ δικαίου καὶ τῆς πολιτείας καὶ τὴν λεγομένην φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας, καταπολεμεῖ κυρίως ἀκόμη καὶ σήμερον τὴν κοινωνιολογίαν, ἀντὶ νὰ ἐξετάσῃ ἄνευ προλήψεων ἀναλυτικῶς τὸ περιεχόμενον ἐκείνων τῶν δῆθεν ἐπιστημῶν, νὰ καθορίσῃ ἀντικειμενικῶς ὀρθῶς τὰ ὅρια τῶν ὡς ἐπιστημῶν (κυρίως ὡς ἀτόψεων δια τὸ μέλλον τῆς κοινωνίας καὶ τοῦ δικαίου καὶ ὡς ἰδεῶν τῆς ἱστορίας) καὶ νὰ παραδεχθῆ συνεπῶς τὴν κοινωνιολογίαν ὡς τὴν ἀληθῆ καὶ μόνην ἐπιστημονικὴν ἐρευνᾶν τῆς (ὑφισταμένη-) κοινωνίας Ἀλεξανδρίας τὰ λοιπὰ παραβολικῶς ἀναφερόμενα ἔθνη μὴ ἔχοντα ἐκείνας τὰς παραδόσεις τῆς Γερμανίας καὶ λοιπὸν μὴ κωλυόμενα κατὰ τὴν ὀρθὴν σκέψιν, ἐνόησαν ἀμέσως τὴν σημασίαν τῆς κοινωνιολογίας.

Καὶ ὅμως τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν ἐκείστοτε κοινωνίαν εἶναι σπουδαῖον ὄχι μόνον ἐπιστημονικῶς θεωρητικῶς, ἀλλὰ καὶ πρακτικῶς, ἀκριβῶς ἕνεκα τοῦ πρακτικοῦ μέρους τοῦ

¹⁾ Ἡ στάσις τῶν οικονομολόγων χαρακτηρίζεται ἵνα ἀναφέρω μὲν πρὸ ὀλίγου ἐκφρασθεῖσιν ἰδεῶν, διὰ τῶν ἐπομένων λέξεων τοῦ W. Gelesnoff, *Die ökonomische Gedankenwelt des Aristoteles* (ἐν τῷ Archiv f. Sozialwissenschaft und Sozialpolitik IX, τόμος I τεύχ. σελ. 2, κ ε): *es wäre unfruchtbar, in den ökonomischen Ideen Platons und Aristoteles eine unmittelbare Abspiegelung des hellenischen Wirtschaftswezens ihrer Zeit zu suchen*. Ἄλλα ῥηθὲς νὰ θελήσω ν' ἀμφιβάλλω ὅτι τοιαύτη ἐπιχειρήσις εἶναι «unfruchtbar», μᾶλλον ταῦτα τονίζω ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι τοῦλάχιστον καὶ ἀπλή ἱκανοποίησις τῆς ἀντιλογικῆς τάσεως τοῦ πνεύματος. Ἄλλω, τε δὲν θα εἶχον σημασίαν τόσο προβλήματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ «unfruchtbar», π. χ. καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἀπόδειξιν τῆς σχέσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὸς γνῶμης καὶ διδασκαλίας λαῶν ἀνατολικωτέρων, αἰατικῶν ἢ αἰγυπτιακῶν κτλ. Ὡστε δὲν προκειται μόνον περὶ τοῦτου εἶναι μίαν γνῶμην, ἀδιάφορον πῶς γεννηθεῖσιν, εἴνε ὀρθὴ ἢ ὄχι, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς γνῶμης καὶ μάλιστα κατὰ τοσοῦτον καθ' ὅσον ἡ φιλοσοφία δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ κυρίως ἡ γνώμη (σπουδαίου) ἀτόμου περὶ σύμπαντος τοῦ βίου καὶ κοινωνίας καὶ εἶναι σπουδαῖον νὰ γίνῃ γνωστὸν, τίνας εἶναι οἱ παράγοντες τῶν δοξαστῶν αὐτῶν, Ἠροδότῃ. ὅμως καὶ τὸν κατωτέρω ἀναφερόμενον ἀκριβῆ καθορισμὸν τῶν παρα-
 ὀ νέων τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος.

συνεπαρακολουθοῦντος προβλήματος, δηλαδή τῆς ἐπιδράσεως τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς πολιτείας.

Κυρίως εἶναι ἡ σειρά τῶν δύο αὐτῶν προβλημάτων ἀδιάφορος· εἶναι δυνατόν νὰ ἐξετασθῇ ἀμέσως τὸ ζήτημα, εἴν ἡ φιλοσοφία ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς κοινωνίας καὶ λαμβάνει μέρος εἰς τὴν ἐξέλιξίν της. Ἐγὼ ὁμως ἐπιθυμῶ νὰ θέσω τὸ ζήτημα ἐν τῇ ὁλομελείᾳ του καὶ μάλιστα κατὰ λογικὴν σειράν ἐξετάζων τὴν φιλοσοφίαν ὡς λαμβάνουσαν καὶ δίδουσαν, δηλ. ἐξετάζων ἐόν αὐτὴ ἐπηρασζέται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν καὶ ἐὰν ἀντεπνευρῆ κατὰ τῆς κοινωνίας ἢ μένει οὕτως εἶπεν οὐδέτερος παρατηρητῆς κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνίας. Σκοπεῖω δέ, ἐννοεῖται, νὰ διαχωράξω μόνον τὸ πρόβλημα δια γενικῶν γραμμῶν καὶ νὰ ὑποδείξω τὴν ἰδίαν μετ' οὐσιαστικῶς.

I.

Κοινωνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς φιλοσοφίας.

Ὁ Hegel ἐξέφρασε τὴν ἰδέαν ὅτι ἐκάστη ἐτοχὴ ἔχει κατ' ἀνάγκην καὶ τὴν θεοσκείαν της καὶ τὴν φιλοσοφίαν της κτλ. Τὴν ἰδέαν αὐτὴν ἐξέφρασεν ὁ Hegel συλλογιστικῶς κατασκευαστικῶς (konstruktiv) ἀπὸ τὰς γενικὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας του. Δὲν εἶναι δὲ κατὰ πάντα ἀληθές· ἀλλὰ καὶ ἂν ἦτο ὀρθή, θὰ ἦτο μὲν ταῦτα ὡς κατασκευαστὴ ἀνευ σημασίας, ἄλλως τε εἶναι καὶ τόσοσ γενική, ὥστε σχεδὸν μένει ἀγνωστον, τί τῆς φιλοσοφίας π. χ. ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἐπιτήν.

Δηλ. δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὡς οἰκοθεν γνωστὴ ἡ σχέση τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν κοινωνίαν, διότι δῆθεν καὶ ὁ φιλόσοφος ὡς ἄνθρωπος ζῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ δὲν μένει ἀνεπηρέαστος ἀπὸ τὰ γεγονότα. Πρόκειται περὶ ἀκριβοῦς καθορισμοῦ τῆς σχέσεως αὐτῆς. Ἀλλὰ τίλιν δὲν πρέπει νὰ προϋποτίθεται τὸ ζητούμενον, ἢ: ἡ ἐνταῦθα ἢ ζητουμένη σχέση τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὴν κοινωνίαν. Θέτω λοιπὸν τὸ πρόβλημα ἀρχικῶς· νὰ καθορισθῇ, πῶς γεννᾶται, πῶς καταρτίζεται, σὺστημα φιλοσοφικόν, τινες οἱ παράγοντες αὐτοῦ.

Ὁ ἐπιθυμῶν νὰ ἐννοήσῃ τὸν τρόπον τοῦ καταρτισμοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος δὲν εἶναι ὁμοίως τίλιν δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ του διὰ ἀναλυτικῆς τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου. Ἡ ἀναλυτικὴ τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου εἰς τὴν σημασίαν τῆς ψυχανάλυτικῆς μεθόδου ἐφηρμοσθῆ νωστὶ 1), ἀλλὰ πρόκειται μόνον δῆθεν περὶ ἀντιλήψεως τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ φιλοσόφου. Ἐγὼ δὲ χωρὶς ν' ἀμφιβάλλω

1) Ηοβλ. Pfarrer Dr P f i s t e r. Psychologie des philosophischen Denkens 1923.

ὅτι τοιαύτη ἐπισκόπησις εἶναι δυνατή, ἀλλὰ καὶ μὴ παραδεχόμενος ὅτι μόνον διὰ τοῦ ὑπὸ τῆς ἐπισκοπήσεως αὐτῆς καθοριζομένου τρόπου τῆς σκέψεως τοῦ φιλοσόφου κοινοῦ καὶ εἰς διαφόρου εἴδους ψυχοπαθεῖς γίνεται καταληπτόν τὸ φιλοσοφικὸν πνεῦμα (ὅπως οὔτε τὸ ποιητικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν), δὲν ἐννοῶ διὰ τῆς ἐκφράσεώς μου, ἀναλυτικῆ τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου· τὴν ψυχαναλυτικὴν αὐτὴν ἐπιχείρησιν, ἀλλὰ τὴν ἀναλυτικὴν ἐπισκόπησιν τῶν πηγῶν τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς ἀδύνατον· ὄχι μόνον δὲν εἶναι ὁ φιλόσοφος γνωστός εἰς τὸν παρατηρητὴν ἄλλως ἢ διὰ τῶν ἔργων του, ἐκτός ἐόν πρόκειται καὶ περὶ φιλικῶς συνδεομένων προσώπων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ φιλόσοφος δύναται ν' ἀρύεται ἐνδομύχως ἐκ δεδομένων, ἀγνωσῶν τὴν προέλευσιν αὐτῶν· δὲν εἶναι π.χ. ἀπίθανον ὅτι ὁ Πλάτων καθορίζων τὸν βίον τῶν φιλοσόφων καὶ φυλάκων ἐν τῇ πολιτείᾳ του κατὰ τρόπον κοινοβιοτικὸν νὰ μὴ εἶχεν ἀκριβῶς τὴν συνείδησιν ὅτι ἐχρησιμοποίησε τοιοῦτοτρόπως κατὰ τινα ὠρισμένον τρόπον τὴν κοινοβιοτικὴν τάσιν καὶ κίνησιν τῆς ἐποχῆς του.

Ἡ παρατήρησις αὕτη ὑποδεικνύει ὅμως καὶ τὴν ὀρθὴν καὶ τὴν μόνην δυνατὴν μέθοδον πρὸς καθορισμὸν τοῦ ζητήματος. Ὀνομάζω αὐτὴν χάριν συντομίας ἀναλυτικὴν συγκριτικὴν. Δηλ. πρόκειται περὶ ἀναλύσεως μιᾶς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐποχῆς καὶ κοινωνίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐμφανίζεται ἡ ἐν λόγῳ φιλοσοφία καὶ συγκρίσεως τῶν δύο σειρῶν τῆς πραγματικότητος, τῶν ἰδεῶν ἐνθεν καὶ τῶν γεγονότων ἢ τάσεων ἐκεῖθεν. Ἐννοεῖται ὅτι ὁ δοκιμάζων τὸ ἀποτέλεσμα τῆς συγκρίσεως διὰ συγκρίσεως διαφόρων ἔθνων πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἐθνικὴν διαφορὰν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ εἰς τὰ γεγονότα.

Ἡ τοιαύτη ἀναλυτικὴ συγκριτικὴ ἐξέτασις τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων δεικνύει λοιπὸν πρῶτον ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔχει καί τι μόνον διανοητικόν, π.χ. τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως· ἡ θεωρία τῆς γνώσεως δὲν εἶναι μὲν πάντοτε ἀντικειμενικὴ ἔρευνα, ἀλλὰ προῖδν ἐπίτηδες πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν λοιπῶν μεταφυσικῶν καὶ ἠθικῶν ἐκδοχῶν· ὅμως μὲν ταῦτα πρόκειται ἐν αὐτῇ περὶ προβλημάτων κατ' ἀρχὴν ἀσχέτων μὲ τὴν κοινωνίαν, τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν. Ἀπεναντίας αἱ μεταφυσικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἐκδοχαὶ τοῦ συστήματος συνέχονται πάντοτε, ἢ τοῦλάχιστον πάντοτε μὲ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν ἢ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, δηλ. ἢ ὡς ὄλικόν ἀμέσως χρησιμοποιούμενον ἢ ὡς ἐνέργεια ἐπὶ τοῦ φιλοσόφου ἀντεπεργουῖντος διὰ τῶν ἰδεῶν του.

Ὑπὸ τὴν ἀμεσον σχέσιν τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος ἐνοῶ λοιπὸν τὰ ἀναλυτικῶς δεδομένον ὅτι τὸ σύστημα περιέχει ὡς ἰδέας καὶ γνώμας αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς καὶ κοινωνίας λαμβάνοντα φιλοσοφικὴν σημασίαν, ἀδιάφορον δὲ πρὸς στιγμὴν, πῶς τὰ γεγονότα ταῦτα παρήχθησαν. Ὁ κοινοβιοτισμὸς τῶν φιλοσόφων καὶ φυλάκων παρὰ

Πλάτωνι δὲν εἶναι τὸ μόνον παράδειγμα. Αἱ ἰδέαι τῶν σοφιστῶν περὶ ἀρετῆς καὶ δικαίου, πολλαὶ πολιτικαὶ καὶ ἠθικαὶ ἰδέαι τοῦ Ἀριστοτέλους κτλ. καὶ πλεῖστα ὄσα παραδείγματα ἐκ τῆς φιλοσοφίας τῶν γερμανορομάνικῶν λαῶν δεικνύουν τὴν ἄμεσον αὐτῆν σχέσιν μεταξὺ φιλοσοφίας ὡς λαμβανούσης καὶ τῆς κοινωνίας.

Ὅχι τὸσον ὀφθαλμοφανῆς εἶναι ἡ ἔμμεσος σχέση τῆς φιλοσοφίας μετὰ τὴν ἐκάστοτε κοινωνικὴν κατάστασιν. Καὶ ὅμως εἶναι ἡ σχέση αὐτῆ ἡ σπουδαιότερα, διότι πρόκειται περὶ τοῦ πυρῆνος τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἔμμεσος σχέση ἐκδηλοῦται εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς λοιπὰς θεωρίας, π.χ. τὰς ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς τῆς φιλοσοφίας. Ἀὐτὰ ἡ ἐξήχρησιν ἡ κατακρίσιν τὴν κατάστασιν. Ὑπὸ τὴν ἔκφρασιν «ἔμμεσος σχέση τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος μετὰ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν» ἐννοῶ λοιπὸν τὴν ἐπίδρασιν τῶν κοινωνικῶν καὶ βιοτικῶν δεδομένων ἐπὶ τοῦ ψυχικοῦ καθεστῶτος τοῦ φιλοσόφου. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῆ, ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται τὰ γεγονότα κατὰ τρόπον ἰδιάζοντα, δηλ. ἕκαστος ἄνθρωπος διακρίνει τὰς ἐντυπώσεις, τὰς ὁποίας λαμβάνει ἔξωθεν συμφῶνως πρὸς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν, οὕτως εἰπεῖν τὴν ψυχικὴν κατασκευὴν του. Ὅχι μόνον αἱ δύο γνωσταὶ μορφαὶ ψυχικῆς διαθέσεως, ἡ λεγομένη αισιοδοξία καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία, εἶναι ἔμφυτοι καὶ ἀμετάβλητοι δι' ὅλον τὸν βίον τοῦ αἰώμου, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι ψυχικαὶ διαθέσεις ἰδιοφυεῖς, ἀπὸ τὰς ὁποίας αἱ σπουδαιότεραι εἶναι αἱ γενικαὶ διαθέσεις αἱ λεγόμεναι τάσις ἰδανικὴ (Idealismus) καὶ τάσις ὑλιστικὴ (Materialismus). Ἐννοεῖται ὅτι αἱ δύο ἔκφράσεις αὐταὶ δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται εἰς τὴν συνήθη κοινὴν, δυστυχῶς ἐσφαλμένως πάντοτε ἐφαρμοζομένην, ἐν ἐκάστῳ στόματι σημασίαν. Τοῦλάχιστον ἔπρεπε νὰ διακρίνεταί πάντοτε ὁ μεταφυσικὸς ὑλισμὸς ἀπὸ τὸν ἠθικὸν καὶ κοινωνικὸν ὑλισμὸν. Δηλ. καὶ ἄνευ μεταφυσικῆς ἰδεολογίας π.χ. παραδοχῆς Θεοῦ καὶ ψυχῆς καὶ τῶν τοιοῦτων ὑπάρχει ἠθικὴ καὶ κοινωνικὴ ἰδανικὴ τάσις, ἀπεναντίας δὲ ὑλισμὸς μᾶλλον ὅτι τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα παραδέχεται ἐκεῖνα τὰ κοινῶς λεγόμενα ἰδανικά. Ἡ ἰδανικὴ τάσις δὲν συνίσταται μόνον εἰς τὴν παραδοχὴν Θεοῦ κτλ. ἀλλὰ καὶ ἀπλῶς εἰς τὴν παραδοχὴν π.χ. ἰδέας καθήκοντος, τελειοποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, τῆς κοινωνίας κτλ. λέγων λοιπὸν ψυχικὴν διάθεσιν ἢ κατάστασιν ἰδανικὴν ἢ ὑλιστικὴν (μετὰ τὰσιν πρὸς ἰδανικὸν ἢ πρὸς ὑλισμὸν) ἐννοῶ τὴν ψυχικὴν ἰδιοσυγκρασίαν, ἢ ὁποῖα ἱκανοποιεῖται μετὰ τὸν βίον (τὴν κοινωνίαν κτλ.) ὅπως ὑφίσταται, ἢ ἢ ὁποῖα τείνει πρὸς (ἀδιάφορον ἢ ἀνὰ κατὰ φαντασίαν ἢ καὶ πράγματι) ἄνωτερον ἐν τῷ βίῳ (ἐν τῇ κοινωνίᾳ κτλ.). Ἐννοεῖται λοιπὸν ὅτι αἱ κοινωνικαὶ καταστάσεις δὲν προξενοῦν τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους (χωρὶς νὰ τεθῆ, ἐννοεῖται, ὑπὸ συζήτησιν ἢ ὑπαρξῆς τῆς ὁμίδος, τοῦ πλήθους). Ὡστε ἂν δύο φιλοσο-

φοι σύγχρονοι και συμπολίται δὲν ἀναπτύσσουν τὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν τοῦτο δὲν σημαίνει εὐθὺς ἐξάραξη· ὅτι δὲν συνεχόνται μὲ τὴν κοινωνίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζοῦν. Ἄπ' ἐνσυντάς ἀκριβῆς παρατήρησης δεῖκνυται ὅτι πρόκειται περὶ διαφόρου ἀντιλήψεως τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς (ἐννοεῖται, σημερινῆς καὶ παγκοσμίου) καταστάσεως. Ἐνὶ παραδείγματι ἀρκεῖ ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος εἶναι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνώτερον προσορισμόν, τὴν τελειοποίησίν του, διὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ ὑφίσταται (ὑφίσταται) καὶ ἡ κοινωνία. Κατὰ Ἄριστιππον μαίνεται ἡ μὴ θέλων ν' ἀπολιπῆ τὸν ὑφιστάμενον βίον. Αἱ δύο αὐτὰ ἀντιφαιτικά ἀλόγισμα τῶν βίων δὲν εἶναι ὁμοῦς τυχαῖα, ἢ κατὰ τὸν πόλεμον τῶν θεωριῶν γεννηθεῖσαι γνώμαι. Ὁ γνωρίζων τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν πελοποννησιακὸν πόλεμον ἐννοεῖ ἀμέσως, ὅτι αἱ δύο ἐκείναι ἐκδοχαὶ (θεωρίαι) εἶναι κατάκρισις καὶ λοιπὸν τάσις πρὸς ἀνακαίνισιν τῆς κοινωνίας καὶ ἔγκρισις τῆς καταστάσεως συμφορῶν πρὸς τὴν ἐντόπωσιν, τὴν ὁποίαν παρήγαγεν εἰς δύο διαφόρους ψυχῆς (ψυχικὰς ἰδιοσυγκρασίας).

Σημειῶν ὅτι προσελπίθησε μὲν ἡ ὀλιστικὴ λεγομένη ἀντιλήψις τῆς ἱστορίας νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀνω ἐκτεθεισάν διαφορὰν τῶν ἰδεῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἄριστιππον διὰ οἰκονομικῶν λόγων, ἀλλὰ ἡ ἐξηγήσις αὐτῆ μὴ ἐπιμερίζουσα ἐνταῦθα τὸ θέμα μου (διότι ἀκριβῶς ἀναγνωρίζει τὴν σχέσιν τῶν φιλοσοφικῶν θεωριῶν μὲ τὰ γεγονότα τοῦ βίου) ἀράλλει ἡμῶς. Ὅπως ἀπέδειξε ἄλλαχού. Ἀναιρεῖται δὲ ὅσον ἀρροῦ ἀκριβῶς τὸν Πλάτωνα καὶ Ἄριστιππον διὰ τῆς κριτικῆς τῆς προσωπικῆς οἰκονομικῆς καὶ γενικῆς κοινωνικῆς θέσεως των. Εἶναι ἀπαραίτητος ἡ παραδοχὴ προσωπικοῦ ψυχικοῦ ἰδιάζοντος.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι λοιπὸν συντόμως ἐκφραζόμενον. ὅτι αἱ κοινωνικαὶ καταστάσεις ἐπηρεάζουν τὸν φιλόσοφον, ἀναγκάζουν αὐτὸν νὰ λάβῃ σιᾶσιν τινὰ ἀπέναντι αὐτῶν ἢ ἐπεὶ ἡ δόξα μὲν ἔστιν ἡ ἀποδοξίμας ὡν αὐτὰς. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διέλθω ἐνταῦθα τὴν ἱστορίαν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων διὰ νὰ καταδείξω τὸ συμπέρασμα τοῦτο εἰδικώτερον. Ἐπιθυμῶ μόνον νὰ ἐκφρασθῶ ἀκριβέστερον. Ἐκαστον φιλοσοφικὸν σύστημα κατατίθεται ἐπὶ τῆ βίαι α) τῆς ψυχικῆς προσωπικῆς διαθέσεως τοῦ φιλοσοφούντος, β) τῆς ἐθνικῆς ἰδιοφίας τοῦ φιλοσοφούντος, γ) τῶν κοινωνικῶν δεδομένων καὶ δ) τῶν θετικῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων. Ἐκ τούτων τῶν παραγόντων τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος εἶναι οἱ δύο πρῶτοι τυπικοί, οὕτως εἰπεῖν σχήματα, οἱ δύο ἄλλοι συνεισφέρουν τὸ ὕλικόν, ἢ κοινωνικὴν κατάστασιν μᾶλλον ὡς ἐπηρεα. Ὁ φιλόσοφος τείνει πρὸς διαμόρφωσιν ἢ πρὸς ἐπιδοκμασίαν τῶν κοινωνικῶν δεδομένων ἢ γενικώτερον τοῦ πραγματικοῦ βίου δι' εὐτυχούς τινας οὕτως εἰπεῖν ἐρμηνείας τῶν θετικῶν γνώσεων καὶ ταῦτα πάντα ἀνολόγως τοῦ χαρακτήρος τῶν ἐπὶ τῆς ψυχικῆς

του ιδιουσυχρασίας. Καλλίτερον ἀλλὰ ἴσως καὶ ἀγνωστότερον παράδειγμα παρὰ τὴν ἀλλοστε τσιγγεστικὸν φιλοσοφίαν τοῦ Kant δὲν ὑπάρχει. Ὁ Κάντιος πολεμεῖ, προσπαθῶν δῆθεν νὰ καθορίσῃ ἀντικειμενικῶς τὰ ὅρια τῆς γνώσεως πόλειον μέγαν καὶ ἀδυσώπητον κατὰ τοῦ ὕβριτοικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ ὕλισμοῦ τῆς ἐποχῆς τούτου. Εἶναι χαρακτηριστικὸν δὲ τοῦ Κάντιος ὁ ἴδιος ἐπὶ τέλους οὕτως εἰπεῖν ὁμολογεῖ τὴν ἐλατηρίαν του λέγων ὅτι περιώρισε τὴν δυνατότητα τῆς γνώσεως, ἵνα παρεχωρήσῃ τόπον εἰς τὴν πίστιν.

Ἐπιθυμῶν νὰ καταστήσω τὸ ζήτημα καὶ τὴν λύσιν του, ὅπως τὴν καθώρισαι, καλῶς ἀντιληπτὴν, ἀναλύω συντόμως ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα συστήματα τῆς φιλοσοφίας, τὸν τελευτὸν τῆς μηχανικῆς ἐξηγήσεως τοῦ κόσμου, τὸ σύστημα τοῦ Δημοκρίτου. Διὰ τὸ προβλήμα μας εἶναι ἀδιάφορον ὅτι περὶ ἐλατῶν τὸν τότε κόσμον ἤκουσε καὶ ἔμαθε καὶ ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ ἀτόμων εἶναι γέννημα τοῦ φυσικοῦ Δευκλίππου. Πρὸ τούτου τὸς κατέληψεν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Δημοκρίτου εἶναι μόνον ἡ ἰδανικὴ βιοτικὴ τάσις τῆς ψυχῆς του καὶ τὸ ἐμπειρικὸν του πνεῦμα. Αὐτὴ ὑπερβαίνει εἰς αὐτὸν ἡ ἀντετεξέλη κατὰ τοῦ τότε βιοτικοῦ ὕλισμοῦ (ἐν πρώτοις τὸν Ἀρδηριτῶν) καὶ τὴν κυρίως ἐμπειρικὴν λύσιν τοῦ προβλήματος. Ἡ μηχανικὴ ἄποψις τοῦ κόσμου συντελεῖ πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς γνώμης του ὅτι ἡ εὐτυχία τοῦ ἀνθρώπου (καὶ δὴ ἀκριβῶς ὡς ψυχικὴ ἀνωτέρα κατάστασις) εἶναι ἔργον αὐτοῦ καὶ μόνον αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλως τε λέγει τοῦτο ὁ Ἐπίκουρος, ὁ ὁποῖος καὶ αὐτὸς παρεδέχθη μετὰ ταῦτα τὴν μηχανικὴν ἐξηγήσιν τοῦ κόσμου, καὶ δὴ ρητῶς. Νομῆ νομισθῆ ὅτι ἡ ἀθέτη τοῦ Δημοκρίτου εἶναι συνέπεια τῆς θεωρίας του περὶ ἀτόμων ὡς παραγόντων τοῦ κόσμου ἢ εἶναι αἰτία τῆς θεωρίας αὐτῆς· ὁ γνωρίζων τὸ σύστημα τοῦ Giordano Bruno καὶ τοῦ Leibniz ξεύρει καλῶς ὅτι ὁ Δημοκρίτος παραδεχόμενος ἄτομα ἦτο δυνατόν καλλίστα νὰ παραδεχθῆ καὶ θεόν. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοτελείας τοῦ ἀνθρώπου. Ἰσοῦς ἢ ἀντίπει τις ἐνταῦθα τίλιν λέγων ὅτι ἐκ τῆς μηχανικότητος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ προσκαίρου αὐτοῦ συνεπάγεται ἡ ματαιότης πάσης ἠθικῆς πράξεως καὶ ὅτι ἐπομένως τὸ συμπέρασμα θὰ εἶναι ἡ ἐπιδοκιμασία βίου ἀπολαυστικοῦ. Ἄλλ' ἀκριβῶς περὶ τούτου πρόκειται, ὅτι δὲν προσηγείαι ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἔλεται ἡ ἠθικὴ, ἀλλ' ἀντιστρόφως καὶ ὅτι ἐκείνη ἡ ὕλιστικὴ βιοτικὴ συνέπεια ὑφίσταται μόνον διὰ τὸν ἔχοντα ὕλικήν, ὕλιστικὴν τάσιν ψυχῆς. Δὲν πρόκειται ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἕνεκα τῆς φύσεως αὐτῆς περὶ ἀντικειμενικῆς ἀληθείας, ἀλλὰ περὶ ἀντιλήψεως τοῦ φιλοσόφου. Ὁ φιλόσοφος ζῆ ζῶν ἐκ τῶν ἐνδον ἀποφρέουσαν καὶ ἀναλόγως ἢ εἶναι εὐχαριστημένος μὲ τὸν βίον καὶ τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς ἢ κατακρίνει αὐτὸν, εὐρίσκει δὲ καὶ κατὰ τὰς δύο περιστάσεις λόγους μεταφυσικοὺς ἢ ἄλλους πρὸς ἐπι-

κύρωσιν οὕτως εἰπεῖν τῆς γνώμης του, δηλ. κυρίως τῆς ψυχικῆς τοῦ τάσεως.

Ἄλλὰ καὶ σήμερον, ἐντὸς τῆς ἀπολύτου ἐπιστημονικῆς τάσεως, δὲν ἤλλαξεν ὁ χαρακτήρ αὐτῶς τῆς φιλοσοφίας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ὄχι μόνον ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν δύο γενικῶν φιλοσοφικῶν κινήσεων, τῆς μηχανικῆς καὶ τῆς λεγομένης βιταλιστικῆς ἀπόψεως τοῦ κόσμου—χωρὶς νὰ σημαίῃ ἡ μία ἢ ἡ ἄλλη ἀναγκάως ὑλισμὸν ἢ ἰδανικότητα βιοτικὴν—ἀλλὰ καὶ εἰδικότερον ἡ ἰδιαίτησις φιλοσοφικῆς κινήσεως ἐν Γερμανίᾳ σήμερον μετὰ τὴν καταστροφὴν.

Εἶναι ἀληθές ὅτι σήμερον δὲν φιλοσοφοῦν μόνον φιλόσοφοι ἐκ γενετῆς, δηλ. ἄνθρωποι μὲ φιλοσοφικὴν ἰδιοφυίαν, ὅπως δὲν καλλιτεχνοῦν μόνον καλλιτέχναι ἐκ γενετῆς. Ἡ φιλοσοφία κατήνησε καθὼς καὶ πᾶσα ἐπιστῆμη καὶ καλλιτεχνία εἰς οὕτως εἰπεῖν τεχνικῶς διδασκόμενον καὶ διεξυγόμενον συστηματικοῦθὲν ἐπάγγελμα. Ἄλλα καὶ μῶλα ταῦτα, ἀρκεῖ μόνον νὰ γίνεται διαίρεσις μεταξὺ ἀρχιτεκτόνων καὶ ἀπλῶν ἐργατῶν, περιδεχόμενοι δὲ ὅτι καὶ οἱ ἐργάται μεταξὺ τῶν φιλοσόφων ἐπεξεργάζονται τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην φιλοσοφίαν ἀναλογως τῆς ψυχικῆς των διαθέσεως, χωρὶς ν' ἀρνοῦμαι ὅτι ὑπάρχουν καὶ οἱ ἀναλόγως τοῦ κέρδους ἐργαζόμενοι. Τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα ἔχει λοιπὸν ὡς βάσιν τοῦ σχεδὸν ἀναπόφευκτον τὴν προσωπικότητα τοῦ φιλοσόφου ἐπιδοκιμάζοντος ἢ ἀποδοκιμάζοντος τὸν βιούμενον βίον καὶ τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς διὰ τῆς κατανάγκης τῆς ψυχικῆς του διαθέσεως. Ἡ τάσις ἢ ἐπιστημονικὴ καὶ ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἐὰν ἐπιτευχθῇ ποτε πραγματικῶς—θα ἐπιτευχθῆ δὲ μόνον ὅταν λυθοῦν ὅλα τὰ θετικὰ προβλήματα—δὲν θὰ σημαίνει οὔτε διαγραφὴν τῆς προσωπικότητος τοῦ φιλοσόφου—δλερ ἀδύνατον, διότι ὁ φιλόσοφος προσδιορίζει τὴν ἀξίαν τῶν γεγονότων καὶ ὄχι τὰ γεγνότα αὐτὰ κατ' ἐαυτὸν—οὔτε ὅμως διαγραφὴν τῆς κοινωνικῆς καὶ βιοτικῆς ἐπιδράσεως ἐπ' αὐτοῦ—ὅπερ οὕτως ἢ ἄλλως ἀδύνατον.

II.

Φιλοσοφία καὶ πολιτικὴ ἐνέργεια.

Ἐγὼ νομίζω ὅτι καίτοι συντόμως ὅμως ἔγινε καταφανές τὸ ζήτημα τῆς ἐπιρρείας τοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνίας ἐπὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος. Θέσω λοιπὸν καὶ τὴν συμπληρωτικὴν ἐρώτησιν, ἂν ἢ φιλοσοφία δεχομένη τὴν ἐνέργειαν αὐτὴν ἀντεπενεογεί κατὰ τοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνίας ἢ μένει οὕτως εἰπεῖν εἰς ὕψος ἀδιαφοροῦσα περὶ τῆς τύχης αὐτῶν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ ἐρώτησις αἰτῆ ἰσχύει ὅσον ἀφορᾷ τὴν φιλοσοφίαν, ἢ ὅποιαν ἀποδοκιμάζει τὸ καθεστῶς, ζητεῖται δὲ ἢ ἐξακρίβωσις εἶν ἢ τοιαύτη φιλοσοφία ἐπιρραίζει τὸν βίον κατὰ τὴν

ἔβλεπεν αὐτοῦ διαμορφώνουσα αὐτὸν καὶ εἰς ἐπιδρᾶ ἐπὶ τοῦ πολιτευομένου καὶ τῆς πολιτικῆς.

Ἐνταῦθα θὰ ἦτο ἴσῳ ἀνάγκη κατ' ἀρχάς νὰ καθορισθῇ, τί εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ πῶς διεξίγεται. Τὸ δὲ πρόβλημα τοῦτο δὲν φαίνεται νὰ εἶναι τόσον εὐκόλῳ. Ἡ πολιτικὴ διατρέχει ἀκριβῶς σήμερον (ἤδη ἀπὸ τοῦ πολέμου) ὡς ἐκιοτήμη χριστιανὸν καταστάσιν. Οἱ μὲν ἀρνοῦνται τὸν ἐπιστημονικὸν αὐτῆς χαρακτήρα, οἱ δὲ παραδεχόμενοι τὴν δυνατὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν αὐτῆς διαφροσῶν ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἐπεξεργασίας. Ἀλλὰ δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ. Τὸ ὁρθὸν εἶναι ὅτι καλῶς ἐννοουμένη πολιτικὴ εἶναι δυνατὴ ὡς ἐπιστήμη. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀρνούμενος τοῦτο δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ ὅτι ὁ πολιτευόμενος καὶ ἂν ἰσχύῃ εἶναι ἕκαστων τῶν περιπτώσεων κινεῖται ἐπὶ τὸ αἰσθητῶν καὶ ἰδεῶν ἐπιπέδῳ. Ἐγὼ δὲ παραδεχόμενος κοινωνιολογικὸν χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς καὶ ὡς ἐνεργείας καὶ ὡς ἐπιστήμης δὲν διατίθω νὰ παραδεχθῶ ἐπίσης ὅτι πηγὴ ἑκείνων τῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν εἶναι καὶ τὸ συμφέρον κοινωνικῆς τινὸς τάξεως ἢ καὶ τὸ (ἀδιάφορον ἔαν πραγματικῶς ἢ μόνον δῆθεν κοινὸν λεγόμενον) συμφέρον, ἀλλὰ ἀκριβῶς καὶ φιλοσοφικαὶ ἀντιλήψεις καὶ ἰδέαι.

Κατὰ δύο τρόπους ἀντεπενεργεῖ ἡ φιλοσοφία ἐπὶ τοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνίας ἐπιδρῶσα ἐπὶ τοῦ πολιτευομένου ἢ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως. Ὑπὸ τὴν ἀμέσων δράσιν ἐννοῶ τὸ γεγονός· ὅτι ὁ πολιτευόμενος ὑφίσταται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ φιλοσοφικῆν ἰδέαν ἢ ἀντίληψιν, ὑπὸ δὲ τὴν ἐμμέσων δράσιν αὐτῆς ἐννοῶ τὸν κατανυγασμὸν τοῦ πολιτευομένου δια τῆς κοινῆς γνώμης γέννημα φιλοσοφικῆς ἐπιρρείας.

Ἐξηγουμαι σαφέστερον

Ἡ ἀμέσως δράσις τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τοῦ πολιτευομένου καὶ λοιπὸν καὶ ἐπὶ τῆς πολιτικῆς (συνσταται ἢ) καταφαίνεται καθαρῶς εἰς τὸν κατ' ἐπισημὸν κοινωνικῶν κομμάτων ἐπιδικούντων τὴν πραγματοποίησιν μιᾶς φιλοσοφικῆς κοινωνικῆς ἢ γενικῶς βιολογικῆς ἀπολύτου ἡμετέρας. Ἐπεξεργασθῆν ἄλλοτε ἐνταῦθα τὸ ζήτημα τῶν κοινωνικῶν κομμάτων ¹⁾ καὶ κατέδειξε ὅτι κοινωνικὰ κόμματα καὶ κοινωνικὰ στρώματα ἢ τάξεις δὲν συμπίπτουν, ὅτι τὰ κόμματα καταρτίζονται καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἰδεολογίας, ἰδεώθους τινός (ἀδιάφορον ἔαν πραγματικῶς ἢ μόνον ὡς τοιοῦτου θεωρουμένου) καὶ ὅχι μόνον ἐπὶ τῇ βάσει ὑφισταμένων ἀναγκῶν καὶ συμφερόντων ²⁾. Καὶ

1) Πρὸβλ. τοῦ Ἀρχείου τούτου 1. ἔτος, τεύχος Α'.

2) Ἀναγινώσκω ἐν τῷ περιοδικῷ «Τὸ Μέλλον» ἀριθ. 41-43 (1922) σελ. 188: «... Τυχάνει ἐπομένως πεπλανημένη ἡ γνώμη τοῦ κ. Ἐλευθεροπούλου (Ἀρχ. Οἰκον. καὶ Κοινων. Ἐπιστ. Τεύχος Α'), καθ' ἣν τὰ κόμματα ἀρχῶν κρθεῖ ἀναποφεύκτως νὰ στηρίζονται εἰς πάλην ἰδέων...». Ὁμολογῶ ὅτι οὐκ ἐννοῶ τὴν σημασίαν τῆς ἐκφράσεως αὐτῆς, οὔτε βεβῆρω κοῦ τοῦ Ἀρχείου ἐξέφρασα τοιαύτην γνώμην ὡς φαίνεται ἄτοπον «πεπλανημένην» καὶ εἰς ἐμὲ ἀνατα-

λοιπὸν ἄξιόν μου εἶναι τῶν ἰσοῦδες γεννηματοσοφικῆς ἀποφασίαι τοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνίας), ἡ δὲ καὶ εἰδικότερον εἶναι ὅτι αἱ ἰσοῦδες χι καὶ ἰαὶ διδόνται καὶ ἐπὶ τὸν εἶδος εἰς τὰ πραγματάτα κοινωνικῶν κομμάτων, τὰ ὅτι αἱ ἀειδιόκουν τὴν ἀνακαίνισιν τῆς ὑφισταμένης κοινωνίας, ἢ τῆς κοινωνίας γενικῶς καὶ τοῦ βίου, γεννηματοσοφικῆς ἰδανικῆς τάσεως. Ἡ δὲ αὐτὸς ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι φιλοσοφικὴ ἰδέα καὶ φιλοσοφικὴ ἄντιφασίαι ὡς ἐπὶ τὸν ἀποφασισμὸν φιλοσοφίαι. Ὅτι δὲ ἦν ὁ σοσιαλισμὸς ὡς ἐπὶ τὸν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐνθρωπότητος καὶ ὅτι ἐπιδιώκεται μόνον ἢ ἀνακαίνισίαι τοῦ, εἶναι μόνον ἀποφασισμὸν τοῦ φιλοσοφικῶν πόθου

κησιν. Ἐποθετω ὅτι ὁ κ. Ρε δ ι α δ ης, γράφου τὰς λέξεις κειναις ἐναντίον μου δὲν ἔλαβεν ὡς ὄν τὴν πραγμασίαι μου, τὴν ὅτι αἱ ἀποφασιστικῆς οὐκ ἄλλο τι σύγγραμμα μου. Ἐν τῇ τῇ πραγμασίαι μου ἐν τῷ ἄρχισιν τούτῳ περὶ κοινωνικῶν κομμάτων κτλ. λεγω φησὶς: «Ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιτικῶν κομμάτων δὲν ἀνατοκρῶνται λοιπὸν πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν κοινωνικῶν τάσεων. Ἐπίσης δὲν εἶνε ἀνακαίνισι καὶ ἀνακαίνισι τὸ πρόγραμμα τῶν... εἰς τὸν ὅτι αἱ ἀποφασιστικῶν, ὡς ἐπὶ τὸν ἀποφασισμὸν τῶν διαφορῶν τάσεων». (πρὸβλ. καὶ τὴν κοινωνιολογίαι μου: Soziologie, Untersuchung des menschlichen sozialen Lebens, Dritte gänzlich umgearbeitete und erweiterte Anflang 1923 σελ. 108 die Partei ist eben und kann sein nicht nur die politische Repräsentation einer Klasse d. h. einer ökonomischen Einheit, einer Einheit materiellen Interesses, sondern auch Gruppierung, eine Einheit zur Durchführung einer ideellen Auffassung) Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ὁ κ. Ρε δ ι α δ ης ὁμοίαι εἰδικότερον ὅτι δὲ ἦν κατὰ τὴν γνώμην μου τὰ κομμάτα ἀρχῶν ἐπὶ ἀνατοκρῶνται να σιηρῶνται εἰς τὴν πάλην τῶν τάσεων. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἢ ἐκφρασίαι αὐτῆ δὲν ἔχει τούτῳ λέξιαι δὲ ἐπὶ ἀποφασιστικῶν κομμάτων σημασίαι καὶ ὡς ἐπὶ τὸν λοιπὸν ὅτι ὁ κ. Ρε δ ι α δ ης συγγείαι τὴν πάλην τῶν κομμάτων (ἢ ὅτι αἱ κατὰ τὴν ἰδέαν μου εἶναι ἀνακαίνισι καὶ ἀνακαίνισι, διότι ἄλλω, τὰ θὰ ἐματιοῦτο ἢ ἔννοια τοῦ κομματος) καὶ τὴν πάλην τῶν τάσεων. Διὰ τὴν σύγγειαι δὲ αὐτῆ δὲν εἶναι ἐπὶ ἀποφασιστικῶν, οὐδὲ αἱ τῆς ἐν λόγῳ πραγμασίαι μου δίδεται ἀποφασιστικῶν.

Τὴν σημασίαι αὐτῆ προσθέτω ἐνταῦθα μόνον διὰ να συντελέσω τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως ἐν Ἑλλάδι. Εἰς κειναις τῶν λοιπῶν ἰδεῶν τοῦ κ. Ρε δ ι α δ ης δὲν εἶναι δυνατὸν να εἰσελθῶ. Μόνον τοῦτο προσθέτω: λυκοῦμαι πολὺ ὅτι ὁ κ. Ρε δ ι α δ ης προσπαθεῖ ἐν μέσῳ τῆς οἰκτρῶς ἑλληνικῆς πολιτικῆς καταστάσεως να καταδείξῃ τὸ δικαιολογημένον τῶν προσωπικῶν κομμάτων, —ιδέαις, ἢ ὅτι αἱ αὐτῆ κατ' ἐπιτην εἶναι ἐσφυλμένη.

1) Ἐπειδὴ ἀνέφερα ἀνακαίνισι τὴν σημασίαι τῆς ἐπιστήμης κατὰ τῆς ἐπεξεργασίας μου τῆς φιλοσοφίας ἐν σχέσει πρὸς τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς καὶ δὲ καὶ μὴν νεωτατῆν ἐκδήλῳ τῆς στασεως αὐτῆς (πρὸβλ. ἀνω σελ. 1—2) σημασίαι ἐνταῦθα με ἰκανοποίησιν, ὅτι ἐν τῇ πραγμασίαι ἐκείνῳ τοῦ G e l e s s ο f f ἀπαντῶ καὶ ἢ ἀποφασιστικῶν ἐκφρασίαι: «die ökonomischen Theorien und die Ideale einer besseren Einrichtung des Wirtschaftslebens sind miteinander und mit der allgemeinen philosophischen Weltanschauung der Allen verwachsen». Ἄκριβῶς τοῦτο καὶ ὄχι μόνον «verwachsen» ἀλλὰ καὶ αἰτιολογικῶς συνεχόμενα καὶ γεννηθέντα καὶ ὄχι μόνον «der Allen» ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτον ἐν τῇ φιλοσοφίαι γενικῶς ὡς συστήματι

πρὸς τὰ ὀλισθεν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς πραγματικότητος καὶ δυναμιότητός του, ἥπως εἶναι προβολαὶ τῶν καλλιτέρας βιοτικῆς καταστάσεως αἱ ἰδέαι περὶ διαφόρων πικελθόντων γενῶν τῆς ἀνθρωπότητος παρὰ Ἡ σ τ ὀ δ φ . ἢ ἡ ἰδέα τοῦ χρόνου αἰῶνας εἰς διαφόρους φιλοσόφους κτλ. Δηλαδή τισαῦται ἰδέαι ἔνεκα τούτου πολιτικά (ιδεῖται) δὲν εἶναι ἀ π λ ᾱ γεννήματα κοινωνικῆς ἐξελίξεως ὅπως π. χ. οἱ διάφοροι τρόποι τῆς παραγωγῆς τῶν ἀγαθῶν τοῦ βίου, ἀλλὰ εἶναι ἰδέαι δηλ. ἀνεργεῖαι ἰδιᾶζοντος πνεύματος, ἰδιᾶζουσης ψυχῆς φιλοσοφοῦσης κατὰ τῶν δεδομένων τῆς κοινωνικῆς ἐξελίξεως. Ὡστε καὶ ἐπὶ τῆς ἀποψιν αὐτὴν ἀπατάται ὁ Μ ᾱ ρ ξ νοιζῶν τὸν σοσιαλισμὸν ὡς πραγματικὴν συνέπειαν τῆς (ἡμερικῆς) κεφαλαιοκρατικῆς παραγωγῆς (kapitalistischen Produktionsweise). Ὁ σοσιαλισμὸς εἶναι πόθος φιλοσοφικῶς γεννηθεὶς ἐν μᾶ ψυχῇ ἀναλόγως διατεθημένη δυναίμενος νὰ ἰκανοποιήσῃ τὸ προλεταριάτον, ἀπύσιος ὅμως δια τοῦ καὶ μόνον ὅπωςδῆποτε καλῶς χρηματιζόμενος, καταπολειοῦμενος δὲ καὶ φιλοσοφικῶς ὑπὸ ἰδιᾶζουσης ψυχῆς. Ἡ κοινωνικὴ κατάστασις προξενεὶ τὴν γέννησιν ἰδεῶν. Ἀλλὰ αἱ ἰδέαι αὐταὶ δὲν εἶναι οὕτως εἰπεῖν γεωμετρικαὶ συνέπειαι τῆς καταστάσεως, ἀλλὰ ἀντιλήψεις φιλοσοφικοῦ πνεύματος (ἢ διὰ να μεταχειρισθῶ ὄρον τῆς κοινωνιολογίας μου : αἱ κοινωνικαὶ καταστάσεις εἶναι μόνον auslösende Reize) καὶ ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου μία καὶ ἡ αὐτὴ κοινωνικὴ κατάστασις παράγει, διαφόρους (καὶ ἀντιθέτους) ἰδέας ἀναλόγως τῆς ψυχῆς τῶν φιλοσοφούντων, καὶ ἂν ἰκόμε φαίνονται ἐξωτερικῶς συμφωνοῦντες. Ἡ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι τοῦ λήγοντος τετάρτου αἰῶνος τῆς ἀρχαιότητος παρήγαγε ἢ μᾶλλον ἀνεπέωσε, ἐνίσχυσε καὶ διέδωκε τὴν ἀντίληψιν τῆς εὐτυχίας ὡς ἀταραξίας· ἀλλὰ ἀξιοσημειωτὸν εἶναι ὅτι οἱ σ τ ὀ κ ο ἰ δὲν λέγουσι ἀταραξίαν, ἀλλὰ ἀπάθειαν.

Δηλαδή : φιλοσοφικαὶ ἰδέαι καὶ ἀντιλήψεις μεταβάλλονται εἰς κομματακὰ προγράμματα ἢ εἰς πεποιθήσεις πολιτευομένων καὶ ἐπιχειροῦν τὴν ἀνατροπὴν ἢ ἀνακαίνισιν τῆς ὑφισταμένης κοινωνίας.

Ἀλλὰ καὶ ἀνακαινοῦν αἱ ἰδέαι καὶ ἀντιλήψεις αὐταὶ καὶ αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς ἀπ εὖ γεννηθεῖσαι ἀναλόγως τῆς δυναμείως τῶν ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Δηλαδή διέκρινα ἄνω καὶ μίαν ἔμμεσον ἐπιρροὴν τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῶν πολιτευομένων, ἐννοεῖται πρὸ πάντων καθ' ὅσον αὐτοὶ δὲν εἶναι κωφοὶ ἀνένδοτοι συντηρητικοί, ἴσως δὲ καὶ μὴ ἔξ αὐτῶν ἐξαιρουμένων. Ὑπὸ τὴν ἔμμεσον αὐτὴν ἐνέργειαν τῆς φιλοσοφίας ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἐννοῶ λοιπὸν τὸ γεγονός· ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι εἰσδύουσι εἰς τὸν λαόν καὶ παράγουν, καὶ μάλιστα πολλάκις καὶ κατ' αὐτῶν ἀκόμη τῶν ὑλικῶν συμφερόντων, κοινὴν γνώμην ἐπηρεάζουν τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα τὰς ἰδέας καὶ τὸν βίον ἐνὸς ἐκάστου ὁ δὲ πολιτευόμενος ἐργάζεται συμφώνως πρὸς τὰς ἰδέας αὐτὰς τότε καὶ καταναγκαστικῶς.

Τὸ ζήτημα, πῶς αἱ φιλοσοφικαὶ ἰδέαι εἰσδύουν εἰς τὸν λαόν, εἶναι ἐνταῦθα ἀδιέφορον πρόκειται μόνον περὶ τοῦ γεγονότος ὅτι μεταδίδονται, διαδίδονται, σήμεραν, ἕνεκα τοῦ περιορισμένου κύκλου τῆς ἐνεργείας τοῦ φιλοσόφου, ἀρκεῖ μόνον ἵνα μὴ πρόκειται περὶ λαοῦ ἀναλφαβήτου. Αἱ νέαι ἰδέαι διεδόθησαν ὡς θρησκεία, ὡς μέρη τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ καὶ ὡς καταπολεμηθεῖσαι ἀντιθρησκευτικαὶ δόξαι, αἱ ὅποια ἔλαβον ὀλίγον κατ' ὀλίγον θετικὴν σημασίαν καὶ ἰσχύν, ὡς κοινωνικαὶ ἀφρέσεις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κτλ. Ἀμφιβάλλω δὲ ὑπάρχει σήμεραν π. χ. ἐν Γερμανίᾳ ἢ ἐν Γαλλίᾳ ἢ Ἀγγλίᾳ στρώμα κοινωνικόν, τὸ ὅποσον δὲν ἔχει τοῦλάχιστον γενικὴν εἰδησιν τῆς πνευματικῆς κινήσεως. Ἐν τῇ ἀρχιμότητι ἡτοῦτο εὐκολώτερον ἕνεκα τοῦ εἶδους τοῦ βίου, ἐννοεῖται εἰς τοὺς Ἕλληνας· ἄλλωστε εἶχε ἐπὶ τέλος ἀναπτύχθῃ καὶ τὸ σύστημα τῶν ἀνὰ τὰ πόλεις περιφερομένων καὶ διδασκόντων φιλοσόφων. Σήμεραν πρέπει νὰ ληφθοῦν καὶ αἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ δημόδια συγγράμματα καὶ τὰ τοιαῦτα ἕτ' ὅψιν.

* *

Ἐξετάζων τὴν ἐξέλιξιν τῶν λαῶν καταλήγω εἰς τὴν κοινωνιολογίαν μου εἰς τὸ συμπέρασμα (ἐκεῖ ὡς νόμος τῆς ἐξελίξεως ἐκφραζόμενον), ὅτι ἡ ἐξέλιξις εἶναι κατ' εὐθείαν ἀνάλογος πρὸς τὰς ἀντενεργείας (πρὸς τὰ ἀποτελέσματα) τῆς ὀλιγῆς ἀνισότητος, καὶ πρὸς τὴν πνευματικὴν ἰουρικὴν (τὴν πνευματικὴν, τὴν ἀφορώσαν τὸ ἰδανικόν) ἐξέλιξιν τῶν ἀνθρώπων. Ἐνταῦθα κατέδειξα δι' ὀλίγων καὶ γενικῶς ὅτι ἡ ἐξέλιξις αὐτῆ ἢ πνευματικῆ ἰδεολογικῆ λαμβάνει χώραν εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ διὰ τῆς φιλοσοφίας· ἄλλωστε πρόκειται πάντοτε κατὰ τὴν ἐξέλιξιν περὶ ἀνδρῶν, προσώπων ὁδηγῶν.

Ταῦτα καὶ τόσα μόνον ὄσον ἀφορᾷ τὸ θέμα μου

Καὶ ὅμως δὲν θέλω νὰ παραλείψω τὸ γενικὸν συμπέρασμα μου διὰ τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· ἄλλωστε ἐπιτρέπεται εἰς τὴν ἐπιστήμην ἢ ἐφαρμογὴ καὶ προπάντων ἐφ' ὅσον πρόκειται καὶ περὶ κοινωνικοῦ ζητήματος εἰς κοινωνιολογικὸν περιοδικόν. Εἶναι ἀληθὲς μόνον ὅτι κινδυνεύω νὰ ἐπαναλαμβάνω πάντοτε τὴν αὐτὴν γνώμην· ἀλλ' ἀδιάφορον ceterum censeo Karthaginem esse delendam! Εἶμαι τῆς ἰδέας, ὅτι ἡ σωτηρία τῆς Ἑλλάδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάδοσιν τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τὴν πολιτικὴν ἠθικοποίησιν τῶν ἀνεπτυγμένων. Διὰ τῆς ἀναπτύξεως θὰ λάβῃ ὁ Ἕλλην τὴν συνείδησιν τῆς προσωπικότητός του δὲν θὰ νομίξῃ ὅτι ἐξαρτᾶται καὶ ἠθικῶς ἀπὸ τὸν οἰκονομικῶς προϊστάμενόν του καὶ θὰ παύσουν τὰ προσωπικὰ κόμματα, τὸ ἐμπόδιον αὐτὸ διὰ τὴν πρόοδον τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ Ἕλληнос. Ἡ συνειδητὴ πολιτικὴ καὶ ὁ συνειδητὸς κομματισμὸς ἀρχῶν ἐγκλείει ψυχικὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν ἀνάπτυξιν.